

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

Књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

Ирена ГРИЦКАТ

(Београд)

ИЗ ПРОБЛЕМАТИКЕ ПРЕЛАЗНОСТИ СРПСКОХРВАТСКОГ ГЛАГОЛА

Проучавајући природу српскохрватског глагола долазимо до закључка да једну од његових особености представљају извесна превирања у области прелазности и непрелазности, и да је његова веома карактеристична црта — појачана могућност транзитивизације. При томе није у питању потпуна промена саме природе или унутрашњег значења глаголске речи, неко напуштање непрелазног типа и претварање у прелазни, него удвајање значења: глагол остаје у једном свом семантичком одсеку непрелазан, али добива и нов одсек, где му је семантика прелазна. Тако имамо, нпр., непрел. *горети* (ватра гори, или кућа гори), али се напоредо с тим ствара и прел. *горети*: горети ђумур, горети лојаницу.¹ Исто то запажамо, нпр., код глагола *јомагајти*: поред старијег *јомагајти некоме*, са овим индиректним објектом који доказује да у глаголу права прелазност није развијена, јавља се и *јомагајти некога*, где рекција сведочи о правој прелазности, самим тим и о једном новом семантичком огранку у поређењу са првобитном садржином глагола *јомагајти*.

Случајеви су многобројни, а њихова историјска одн. дијалекатска локација и њихова данашња књижевна вредност сасвим су различите. Не тврди се да сви такви амбивалентни глаголи представљају својину савременог књижевног језика. Међутим, симптоматична је могућност њиховог јављања уопште, макар у неком наречју или у жаргону, макар и у виду правога варваризма, — могућност која најчешће ни у ком виду није допуштена у неком другом словенском језику.

¹ Речник САНУ, горети 8. а.

Примери секундарне транзитивизације, заједно са неким знацима нестабилности у изражавању дијатезе, могу се поделити на више категорија.

1. Чести су случајеви да неки по пореклу непрелазан глагол постаје прелазан фактитиван: *сесити* некога, *лећи* некога.² Такав је и споменути глагол *горети*, јер „горети ћумур“ не значи ништа друго него „чинити да ћумур гори“. Исто је код: *заронити* (ући у воду) и *заронити* нешто: она је заронила ноге у воду;³ *замукнути* (ућутати) и *замукнути* некога: но је свати муком замукнуше.⁴

2. Други су примери без изразитог фактитивног момента: *јурити* (трчати) и *јурити* некога, тј. терати, гонити; *росити* (појављивати се у виду росе, испуштати из себе росу) и *росити* нешто, тј. влажити, прекривати росом или капљицама које на њу личе; *прашити* (испуштати, стварати прашину: ауто праши по друму) и *прашити* нешто, тј. прекривати, прљати прашином, одн. оплођивати прахом. При танањој анализи — а можда и мало вештачки — и у овим случајевима се откривају трагови фактитивности, јер „јурити некога“ значи „чинити да неко јури“, као што и „прашити нешто“ заправо означава „чинити да тај предмет буде прекривен прашином, као да он сам праши (непрел.)“. Примера има из разних дијалекатских области и из разних епоха, тако, нпр., *даждеити* и *даждеити* нешто: даждећ радост,⁵ *сумњати* и *сумњати* нешто: сумњаху неузможну ствар,⁶ *веровати* и *веровати* нешто: то апостоли повироваше,⁷ итд.

3. Има доста разноврсних случајева када се стварају тројни односи: рефлексивни глагол — нереклексивни истог значења — нереклексивни прелазни. Примери: *селити се* = *селити* (заповијест да сви грађани селе из града)⁸ — *селити* некога, тј. исељавати, пресељавати; *вежбати се* = *вежбати* — *вежбати* војнике, *вежбати* етиду на клавиру; *шејати се* = *шејати* — *шејати* ћерку кроз парк; *кренути се* = *кренути* — *кренути* нешто: кад се посумрачи, а ти крени галију;⁹ *клањати се* = *кла-*

² М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик — Граматички системи и књижевнojeзичка норма. II део: Синтакса (1969, Београд) 370.

³ Речник САНУ, заронити I.2.б.

⁴ Зб. Голомб, The Grammar of Slavic Causatives, American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists I (1968, Хар—Париз) 90.

⁵ И. Гундулић, Рјечник ЈАЗУ, даждјети II.2.а.

⁶ Б. Кашић, Рјечник ЈАЗУ, сумњати а.б).

⁷ Б. Леаковић, из Рјечника ЈАЗУ, цит.: Д. Гортан-Премк, Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику (1971, Београд) 28.

⁸ Нар. приповетка, Рјечник ЈАЗУ, селити а.с).

⁹ Нар. приповетка, Рјечник ЈАЗУ, кренути 1.а.а) аа) ааа).

ња̄ӣи (нек сва земља клања теби)¹⁰ — *клања̄ӣи* прел.: ил' се мије и клања Алаха.¹¹

Док је код наведених примера нереклексивни прелазни глагол секундаран и представља српскохрватску иновацију, споменуто тројство се јавља и онда када је тај прелазни облик старог постања, а нов је само „средњи члан“, тј. нереклексивни непрелазни, као и у претходним случајевима. Тако, поред *молӣӣи се* и *молӣӣи* некога, имамо и *молӣӣи* непрел.: кад је у цркви молио и учио.¹² Овакве иновације заправо не спадају у тему о постанку секундарних прелазних значења у глаголима; али оне са своје стране доказују специфично превирање у области глаголског рода, у широком смислу тог термина. Ти примери иду заједно са таквима као што су жаргонско *йомерӣӣи* непрел., у смислу „психички оболети“, „сићи с ума“, *уйалӣӣи* непрел., о успеху, *угасӣӣи* непрел., о неуспеху или о свршетку, смрти, затим, нпр., *свршӣӣи* „умрети“: тако сврши поп Андравић, жртва зависти.¹³ Овде свуда отпада заменичка речца „се“, која иначе представља обележје медијалности и непрелазности глаголских значења, зато што се осећа да су медијалност и непрелазност довољно изражене и без ње.

4. У српскохрватском језику је позната употреба двоструких акузатива (тј. објекта живог и неживог појма) поред глагола *молӣӣи*, *йӣӣӣӣи*, *учӣӣи*.¹⁴ Ова категорија није нарочито жива у савременом језику и има својих ограничења, о којима овде нећемо расправљати.¹⁵ Али се уз њу поставља једно интересантно питање — да ли наведени глаголи могу стајати и са самим објектом неживог појма, а не увек са двоструким или само са објектом живог појма? Дакле, осим сигурног „молити некога нешто“ и „молити некога“ — да ли је правилно и „молити нешто“? Проблем се овде рачва. Прво: у језику се, као неживи објекти уз ове глаголе, боље толеришу управо речи „нешто“, „једна ствар“¹⁶, тако да је правилније рећи „молити нешто“ него „молити нову халџину“. Друго, та три глагола се не понашају у свему једнако. Глагол „учити“, било са објектом „нешто“, „неку ствар“,

¹⁰ Ј. Каваџин, Рјечник ЈАЗУ, клањати 1.с.

¹¹ Из „Светника“, Рјечник ЈАЗУ, клањати 1.б.б).

¹² И. Великановић, Рјечник ЈАЗУ, молити 1.а.б) аа).

¹³ С. М. Љубиша, Рјечник ЈАЗУ, свршити 1.б.б).

¹⁴ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик . . . 376—377.

¹⁵ Опширније, и о историјском и о савременом аспекту, Д. Гортан-Премк, Акузативне синтагме . . . 116—121.

¹⁶ Д. Гортан-Премк, Акузативне синтагме . . . 118—119. Уп. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик . . . 379.

било са објектом у коме стоји назив предмета коме се неко подучава, тј. „учити математику“ у смислу „бити учитељ математике“, врло је необичан и једва би могао бити прихваћен у књижевном језику. Веза „молити нешто“ сматра се исправном, док се, нпр., „молити премештај“, „молити одсуство“ среће често, али се критикује као супротна добром језичком осећању.¹⁷ Код глагола „питати“ примећује се извесна градација у исправности додавања неживог објекта. „Питати нешто“ није спорно; „питати савет“ би могло бити допуштено ако би се имало у виду оно глаголско значење које се приближава значењу глагола „тражити“, а „тражити савет“ је сасвим правилно; „питати годину рођења“ је удаљеније од добре књижевне норме, јер ту глагол има значење *interrogare*, које захтева додатке у облику предлошко-падежних спојева.

Као што се види, стање у погледу објеката ових глагола није искристалисано. Чињеница је да се, без обзира на противљење нормативне граматике, споменути глаголи у слободном говору употребљавају и са објектима неживих појмова (осим „учити“), а то се питање прелива у једно друго, о коме говоримо под следећом тачком.

5. Примери „молити одсуство“, „питати годину рођења“ уврштају се у категорију названу експликативни акузатив.¹⁸ Такве су и конструкције „одлучиши нечију судбину“, „иричайи свој живот“, „наисаји свој живот“, „савештаји неутрално држање“, итд. Без залажења у дискусију, може се рећи да се такви обрти налазе данас у српскохрватском, како се чини, чешће него у другим словенским језицима.

6. У многим случајевима прелазност настаје у резултату депрефиксације префиксираних прелазних глагола: *певаји* хероје¹⁹ је постало од нормалног „опевати хероје“; „колико је њих који знају за . . . Бека, кога су снобови *звиздали*“²⁰ указује на прелазност која је пореклом из облика „извиздати“; „један другога смеје“²¹ постало је од обичног „исмејавати некога“.

7. У српскохрватском језику су стекли двојаку реакцију, стару дативску и нову акузативску, глаголи *служити*, *савештаји*, *лазати*,

¹⁷ Ј. Вуковић, О погрешној употреби ближег објекта уз извесне глаголе, Наш језик сс V, 270—271; И., О примјерима погрешног слагања објекта с ponekim глаголима, Питанја савременог књижевног језика I (1949, Сарајево) 71.

¹⁸ Д. Гортан-Премк, Акузативне синтагме . . . 23—29.

¹⁹ Ј. Вуковић, О погрешној употреби . . . 273.

²⁰ Ј. Вуковић, О погрешној употреби . . . 273.

²¹ Новочакавски пример. И овај, као и већи број других таквих примера, даје Л. Зима, Некоје, većinom синтактичне разлике između čakavštine, kajkavštine i štokavštine (1887, Зарепб) 222—229.

йомагайи, *смейайи*, *судийи*, исто тако и *йлаћайи*, који досад у овој групи није био навођен; затим — ван овог семантичког јединства коме припадају набројани глаголи — *йодражавайи*, а исто тако и *волейи*, који је новијег постања, али је исто тако од непрелазног (са индиректним објектом) постепено постајао прелазан.

8. У склопу ових разматрања треба споменути и то да је наш језик, више од неких других словенских језика, развио акузативску рекцију уз глаголе *слушайи*, *жселейи*, *жсудейи*, *йфрасийи*, *искайи*, *йросийи*, *чекайи*, *гледайи* и др., заменивши њоме некадашњу генитивску рекцију. У природи ових глагола лежала је, очигледно, раније нека партитивна аперцепција, која је после ишчезавала и била замењивана аперцепцијом пуног прелажења радње на објекат.²² Далеку сродност са овим прелазом показује и поступна еволуција у српскохрватском језику тзв. словенског генитива ка обичном акузативу. То је чиста синтаксичка а не лексичка појава, за коју се, разумљиво, не може рећи да означава транзитивизацију глагола.

9. Неуобичајену за словенски језички свет прелазност стичу у нашем језику разни глаголи кретања. Ево неколико примера из Л. Зиме (1. с.): *бродећ* море, путник *йуџује* оштру пустош (старочакавско); пучину *бродимо*, *йловейи* сиње море, *јездећ* мразно Подунавје, *ходећ* земљу, гору *узлази*, ријеку *йлива* (стародубровачко); цесту јесам јунак *ходил*, нову цесту *йуџовайи*, друге плаце *шейайи* (новочакавско); зелену гору *ходила*, *йливај* воду (млађе штокавско); Мурица, Дравица, не знам те *йлавайи* (кајкавско). У смислу удаљавања: *бјежсећ* стрица неврјернога, *одбигоси* ју (старочакавско); *бјежи* зал обичај, *ушећи* тај пораз, чему ме *бјежиси* (стародубровачко); да би га *ушеко*, *одбежсе* нас Љутица Богдане (млађе штокавско), и сл. У већини примера је очигледан романски утицај, али то не мења општу концепцију нашег питања.

10. Исту особину показују и неки глаголи жаљења и оплакивања. Примере узимамо опет из Л. Зиме (1. с.): *йлакайи* вриме (изгубљено), горко *цвилех* смрт и муке (старочакавско); слободу изгубљену *нарицайи*, *уздисаћу* лепос твоју (стародубровачко); нек ме коњиц *йужси*, своје муже *јаучу*, јунака су *нарикале* (новочакавско); стаде да их *йлаче*, *нариче* свога драгога (млађе штокавско); нај ме коњиц *јавче* (кајкавско).

11. Слично је и код глагола управљања, владања. Примери Л. Зиме (1. с.): боже, ки *владаш* све ствари, *госйодоваху* и *обладаху* тај пук (старочакавско); свит да *владаш*, Сулиман копно и море *краљује*

²² Уп. излагања о томе код Д. Гортан—Премк, Акузативне синтагме . . . 97—103, са наведеном литературом и различитим претпоставкама.

и *влада*, која кућа *цесарује* свијет, морска поља и ширине блази вјетри *госиђаху* (стародубровачко); педесет лет *влада* Белград (новочакавско); знадеш народ *уирављаи* (млађе штокавско). Ни овде се не обазиремо на сасвим евидентну чињеницу да је пред нама утицај страних, углавном талијанских прелазних глагола истог значења. Није реч о правилном говору; реч је о томе да у језику има нешто латентно, што „пружа домицил“ овим варваризмима.

12. Необичну малу групацију чине глаголи везани за појам јахања, терања коња и сл.; примери су из народних умотворина. И сам глагол „јахати“, са својим ранијим општесловенским значењем, био је некад непрелазан, али је у српскохрватском стекао прелазност. Остали примери: *заиграше* добре коње²³, *доскакаи* ђогата²⁴, некога на коња *узјахати*, *одјаха* лијепу дјевојку, коње *поиџекоше*, Јово коња *иџче* (од „тркати“).²⁵ Поред обичног *јахати* и *узјахати* коња, наводи се и мање раширено *одјахати* коња, у значењу „одјати од коња“.²⁶ Према Рјечнику ЈАЗУ (одјати b, а)–с)) „одјати коња“ значи: „на коњу отићи јашући“, „сићи с коња“ и „скинути некога с коња“.

13. Следећих неколико глагола теже транзитивности када се употребљавају у једном посебном смислу — у квалификативном а не конкретном. Значећи способност, могућност вршења радње, узимају уза се акузатив глаголи: *говори* (стране језике), *свира* (клавир, виолину), ређе *дува* (гајдаш гајде дува), *игра* (ми Словени играмо гајде).²⁷ Нити је квалификативно значење услов за употребу акузатива уз ове глаголске речи, нити је извесно да ли ти акузативи одиста представљају објекте и самим тим доказе о прелазности глаголске семантике. У питању је појава својеврсног „транзитивизма“ или чак само „акузативизма“ коме је језик склон, што је тешко дефинисати у случају ако се чињенице нужно морају сврстати било у прелазност, било у непрелазност, без допуштања неутрализације у тој области.

14. Исто то можемо рећи још за неке појаве, код којих се српскохрватски језик, насупрот већини осталих словенских језика, опредељује за акузативе, без изразитог транзитивног глаголског значења у непосредном контексту. То су, рецимо, случајеви доста богато разви-

²³ М. Стевановић, Рекције глагола и облици њихове допуне, Наш језик XII, 1.

²⁴ Д. Гортан-Премк, Акузативне синтагме . . . 65, 66.

²⁵ Зб. Голомб, The Grammar . . . 90.

²⁶ Љ. Поповић, Падежна синонимика у језику Вука Стеф. Караџића, Наш језик XIV, 121.

²⁷ Е. Фекете, Облици допуна уз глаголе: свирати, гудети, дувати, ударати и сл., Наш језик XVI, 63—77; Д. Гортан-Премк, Акузативне синтагме . . . 104—107.

јених (у поређењу с другим језицима) „унутрашњих објеката“ уз етимолошки истоветне глаголе: бол *боловаџи*, лов *ловиџи*, славу *славџи*, путе *џуџоваџи* итд. Тешко би се могло тврдити да је „боловати“ прелазно у вези „боловати бол“, — али је чињеница да уз њега стоји додаток у акузативу. Такође се не може констатовати да радња прелази на заменицу одн. именицу у реченицама као „мене је ево свашто овде *зајало*“, „глас *дојаде* војводу Војина“, „ту ред Јакшу капетана *дође*“.²⁸ Нису постали прелазни ни глаголи физичких стања у изразима „боли ме“, „сврби ме“ — што постаје још убедљивије када се упореди са сличним обртима где глагола с пуним значењем и нема: „стид ме је“, „страх ме је“; а то се, у нешто мање природном индивидуалном стилу, развило и даље, до „језа ме“, „радост ме“, „предосећање ме“.²⁹ Међутим, сличан „акузативизам“ пробија и другде: и у обртима „стаде писка јадне калуђере“ (Његош), као понекад и у рекцији повратних глагола, који не би смели да имају поред себе акузативе: „не брини се ниједну ствар“ и сл.³⁰

Већину ових појава или процеса познаје и македонски језик. За бугарски такође постоје слични подаци. Има много индиција о томе да је сличних феномена било у развоју романског и грчког језичког израза на Балкану. При томе не треба заборавити специфично ширење акузатива као *casus generalis*-а у неким позицијама и неким говорним подручјима, о чему у оквирима наше теме није место да се говори детаљније. — Нешто јачу транзитивност глагола у поређењу са ванбалканским словенским језицима показује и најближи северни сусед српскохрватског језика, словеначки.

Када се овако осмотри, српскохрватски глагол (заједно са оним што већ знамо о јаче израженој неутрализацији свршеног и несвршеног вида у њему)³¹ постаје сведок једног дубоког припадништва општебалканској језичкој еволуцији. У тој еволуцији тежња ка аналитизму била је одувек веома изразита у више граматичких области. Питања којих смо се овде укратко дотакли представљају такође знак једног нарочитог аналитичког усмеравања.

²⁸ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик . . . 371.

²⁹ Ж. Станојчић, Прилог тумачењу конструкција типа *глад ме* и сл., Наш језик XVIII, 162—168.

³⁰ Л. Зима, I. с. Уп. Д. Гортан-Премк, Акузативне синтагме . . . 28.

³¹ И. Грицкат, О неким видским особеностима српскохрватског глагола, Јужнословенски филолог XXII, 65—130.